

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.5>

БОСИЙ В.П.

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОГО ОBOB'ЯЗКУ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ДОДАТКОВОГО АБО ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ

THE NOTION OF THE LEGAL OBLIGATION OF REFUGEES AND PERSONS IN NEED OF ADDITIONAL OR TEMPORARY PROTECTION

Актуальність статті полягає у тому, що останніми роками в Україні та всьому світі питання забезпечення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, є дуже актуальним. Вчені і законодавець досить багато уваги приділяють цьому питанню, однак здебільшого характеристики прав вказаної категорії осіб, при цьому фактично залишивши без уваги їхні обов'язки. Обов'язки нарівні з правами визначають місце суб'єкта права у правовій системі держави, а також його роль у правовідносинах. Обов'язки притаманні будь-якому суб'єкту права, у тому числі біженцями та особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, з приводу чого у законодавстві відведено окрему лінію правових норм.

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито теоретичні підходи щодо з'ясування сутності обов'язку взагалі та юридичного обов'язку біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, зокрема. Обґрунтовано, що ця категорія представляє собою визначену і закріплену у положеннях нормативно-правових актів, гарантовану державою у формі юридичної відповідальності вимогу щодо міри необхідної поведінки досліджуваної категорії осіб. Наголошено, що поведінка суб'єктів права повинна відповідати вимогам правових норм, усі учасники суспільних відносин у процесі реалізації норм права виступають як носії певних прав і обов'язків.

Зроблено висновок, що обов'язки характеризують юридичний статус певної особи; визначаються та закріплюються у положеннях нормативно-правових актів; їх існування та необхідність реалізації гарантується державою. Крім того, немає принципової різниці щодо того, як визначати обов'язок: як вимогу, міру або ж як безпосередню поведінку. В будь-якому разі ця категорія формує правовий стандарт існування суб'єкта у правовій системі та суспільстві. Він призначений для виховання суб'єкта, закладення у його свідомості ідеї про те, що використання суб'єктивного права не може порушувати прав інших осіб, а також наявність відповідальності за нехтування цим правилом.

Ключові слова: *обов'язок, юридичний обов'язок, біженці, додатковий захист, тимчасовий захист.*

The relevance of the article is that in recent years in Ukraine and around the world the issue of ensuring the legal status of refugees and persons in need of additional or temporary protection is very relevant. Scholars and legislators pay a lot of attention to this issue, but at the same time paid more attention to the characteristics of the rights of this

category of persons, while actually ignoring their responsibilities. Duties, along with rights, determine the place of the subject of law in the legal system of the state, as well as its role in legal relations.

Responsibilities are inherent in any subject of law, including refugees and persons in need of additional or temporary protection, for which the law provides a separate line of legal norms. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, reveals theoretical approaches to clarifying the essence of the duty in general and the legal obligation of refugees and persons in need of additional or temporary protection, in particular. It is substantiated that this category is defined and enshrined in the provisions of regulations, guaranteed by the state in the form of legal liability requirement for the degree of necessary behavior of the studied category of persons. It is emphasized that the behavior of legal entities must meet the requirements of legal norms, all participants in public relations in the implementation of legal acts act as bearers of certain rights and responsibilities.

It is concluded that responsibilities characterize the legal status of a person; are defined and enshrined in the provisions of regulations; their existence and the need for implementation is guaranteed by the state. In addition, there is no fundamental difference in how to define a duty: as a requirement, a measure, or as a direct behavior. In any case, this category forms the legal standard of existence of the subject in the legal system and society. This standard is designed to educate the subject, to instill in his mind the idea that the use of subjective rights can not violate the rights of others, as well as the responsibility for disregarding this rule.

Key words: *duty, legal obligation, refugees, supplementary protection, temporary protection.*

Вступ. Останніми роками в Україні та всьому світі питання забезпечення правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, є дуже актуальним. Вчені і законодавці досить багато приділяють уваги цьому питанню, однак здебільшого характеристики прав вказаної категорії осіб, при цьому фактично залишивши без уваги їхні обов'язки. Обов'язки нарівні з правами визначають місце суб'єкта права у правовій системі держави, а також його роль у правовідносинах. Обов'язки притаманні будь-якому суб'єкту права, у тому числі біженцями та особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, з приводу чого у законодавстві відведено окрему лінію правових норм.

Окремі проблемні питання щодо правового статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, у своїх наукових працях розглядали С.В. Шестаков, О.П. Карманюк, О.А. Лукашева, О.Р. Дашковська, В.М. Кириченко, О.М. Куракін, С.Ф. Кечек'яна, В.Н. Хропанюк, Л.А. Гаманюком, А.О. Храброва, Д.Ю. Шпенюв та багато інших. Необхідно зауважити, що проблема правових обов'язків біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, є мало висвітленою порівняно з питанням прав тих же суб'єктів.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є запропонувати авторське визначення поняття юридичного обов'язку біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту

Результати дослідження. Починаючи наукове дослідження, варто зазначити, що обов'язок – це поліаспектна, суб'єктивна категорія, яка включає в себе ознаки обмеження та відповідальності певної особи. З огляду на це визначення обов'язку виражає граничні рамки якоїсь діяльності, поведінки, процесу, що має персоніфікований вигляд, тобто здійснюється кимось або чимось, хто володіє характеристиками особи. При цьому обов'язок не можна повністю ототожнювати із категорією «обмеження». Це слово має тлумачення «утискати, виставляти певні границі, межі чогось» [1, с. 169]. Обмежувати означає встановлювати рамки, в яких суб'єкт має діяти. В цьому контексті обов'язок є ширшою категорією, адже включає в себе обмеження, які мають морально-вольову основу. Тобто обов'язок – це ті встановлені рамки та вимоги, яким суб'єкт слідує добровільно, за своєю волею в контексті існуючих суспільних відносин.

Щодо правового значення обов'язку, то серед науковців сформовано різні підходи до тлумачення цієї категорії. Здебільшого цей термін вживається у словосполученні правовий або юридичний обов'язок, чим підкреслюється його зв'язок із юридичними правами, існування в контексті правового поля країни і таке інше. Найчастіше юридичний обов'язок тлумачиться як вид

і міра належної поведінки суб'єкта правовідносин [2, с. 83]. С.В. Шестаков відстоює позицію про те, що правовий (юридичний) обов'язок – це е об'єктивно необхідна, встановлена законом міра належної поведінки. Першоприрода обов'язків така, що вони покликані бути зворотною стороною суб'єктивного права як стимулювальні засоби. Тобто це об'єктивно зумовлена та гарантована силою державного примусу міра необхідної, належної поведінки суб'єктів в інтересах держави, суспільства й особистих інтересах громадян [3, с. 24–25].

Попри спільну основу багатьох вчених тверджень з приводу змісту юридичних (правових) обов'язків, існують підходи, відповідно до яких зазначена категорія має дещо іншу сутність. Наприклад, деякі вчені ототожнюють обов'язок не з мірою поведінки, а з поведінкою загалом. Так, О.П. Карманюк вказує, що обов'язок – це необхідна, належна поведінка особистості. Правові норми в обов'язках фіксують доцільний, соціально корисний і необхідний варіант поведінки [4, с. 62].

За В. К. Бабаєвим юридичний обов'язок – необхідна поведінка суб'єкта правовідносин, встановлена для задоволення інтересів носія суб'єктивного права. Юрист підкреслює, що без відповідних юридичних обов'язків суб'єктивне право перетворюється на фікцію. Юридичний обов'язок – це необхідна, належна поведінка. Якщо суб'єктивним правом можна не скористатися, можна від нього відмовитися, то від юридичного обов'язку відмовитися не можна. Юридичний обов'язок, як і суб'єктивне право, також обмежений певними правилами, рамками, тобто являє собою міру. Вимагати виконання обов'язку понад цієї міри – свавілля, порушення законності. За порушення юридичних обов'язків настає юридична відповідальність [5, с. 424].

На думку Т.В. Лісової, юридичний обов'язок – це необхідна, належна поведінка. Якщо суб'єктивним правом можна не скористатися, відмовитися від нього, то від юридичного обов'язку відмовитися не можна. Юридичний обов'язок є найважливішою правовою гарантією здійснення правомочності. Зміст юридичного обов'язку виражається у двох різновидах: у необхідності вчинювати активні позитивні дії на користь інших учасників правовідносин (управомочених осіб) та у необхідності стримування від дій, заборонених нормами права. Міру дозволеного поведіння він поділяє на головні елементи, правомочності – на право вимоги, право на власні позитивні дії та домагання [6, с. 106].

У своїй науковій праці А.Р. Мацюк аргументує, що юридичні обов'язки – це встановлені та гарантовані державою вимоги до поведінки людини, офіційно закріплена міра необхідної діяльності в інтересах сторони, якій належить суб'єктивне право [7, с. 80]. Іншими словами, продовжує автор, обов'язок є гарантованою законом мірою суспільно необхідної (корисної) і державно доцільної поведінки особи, об'єктивно зумовленої потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства [7, с. 80; 8].

О.А. Лукашева розглядає обов'язки як об'єктивно необхідну, належну поведінку людини. На її думку, така об'єктивна необхідність певної поведінки не завжди суб'єктивно усвідомлюється індивідом, а це може призвести до відступу від вимог правової норми. Ось чому обов'язок – це як належна, так і можлива поведінка: людина здійснює свій вибір не тільки в сфері юридичних вимог і приписів. На цей вибір також можуть впливати і інші норми, які мають антисоціальну спрямованість. У цьому випадку обов'язки особи перед державою та суспільством не будуть реалізовані. Отже, обов'язок – це можлива поведінка особи через те, що і при її сприятливому та позитивному ставленні реалізація такої поведінки в об'єктивно необхідну, суспільно корисну поведінку настає лише за певних умов, передбачених правовою нормою [9, с. 37].

О.Р. Дашковська доводить, що можливість певної поведінки, яка надається нормами права, може бути втілена в життя не лише через правовідносини. Існує щонайменше два шляхи реалізації норм права [10, с. 333; 11]: 1) реалізація правових норм, пов'язана з необхідністю для суб'єкта права вступати у відносини з іншими особами, які є носіями прав і обов'язків. Такий шлях реалізації норм права цілком залежить від волі обох сторін. Регулювання суспільних відносин здійснюється шляхом впливу норм права на поведінку людей через їх усвідомлення і подальше втілення в життя. Поведінка суб'єктів права повинна відповідати вимогам правових норм, усі учасники суспільних відносин у процесі реалізації норм права виступають як носії певних прав і обов'язків; 2) безпосереднє використання суб'єктом його прав і виконання ним обов'язків, коли він не повинен вступати у взаємини з іншими учасниками. Наприклад, можливість власника розпоряджатися своїм майном, коли всі інші суб'єкти повинні утримуватися від втручання у сферу його абсолютних майнових прав. Крім того, особиста реалізація норм права, які встановлюють заборони (наприклад, заборона вбивати, грабувати), також повністю залежить від самої особи: щоб їх виконати, не треба вступати у взаємини з іншими людьми [10, с. 333; 11].

В.М. Кириченко та О.М. Куракін вважають, що юридичні обов'язки – це передбачена правовою нормою і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, яку він повинен здійснити в інтересах уповноваженого суб'єкта. Юридичний обов'язок встановлюється як в інтересах уповноваженого суб'єкта, так і в інтересах держави загалом, яка є гарантом їхнього здійснення. На відміну від суб'єктивного права, відмовитися від виконання юридичного обов'язку не можна, тому що відмова від виконання або неналежного виконання є підставою для юридичної відповідальності.

Залежно від того, який вид поведінки передбачений диспозицією правової норми, юридичні обов'язки поділяються на активні (вчинення позитивних дій в інтересах уповноваженого суб'єкта) і пасивні (невчинення заборонних дій). Юридичні обов'язки, як і суб'єктивні права, суворо персоналізовані, тобто вони адресовані не абстрактній особі чи особам, а покладаються на конкретного суб'єкта чи суб'єктів визначених, конкретних правовідносин. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки тісно пов'язані між собою, вони є взаємозалежними і відповідають один одному [12, с. 158].

Відповідно до ще однієї позиції юридичний обов'язок варто тлумачити через призму категорії «правова необхідність». Остання вказує, що обов'язок існує і розвивається в межах необхідної, встановленої законом і забезпеченої державою поведінки. З іншого боку, вона виражає зміст обов'язку і притаманну йому поведінку. Необхідність для розкриття обов'язку відіграє таку роль, яку в понятті прав і свобод особистості виконує «можливість», – зазначає Л.Д. Воеводін. На думку С.Ф. Кечек'яна, під терміном «необхідність» мається на увазі «соціальна зв'язаність», яка створюється правопорядком.

З точки зору встановленого державою правопорядку, обов'язок – це те ж, що і суспільно необхідна поведінка. У цьому випадку йдеться про «правову необхідність, зумовлену природою існуючого у державі суспільного і державного устрою, тобто конституційного устрою [13; 14; 4]. Ведучи дослідження в цій же площині, В.Н. Хропанюк наголошує, що юридичний обов'язок – це передбачена і така, що охороняється законодавством, необхідність належної поведінки учасника правових відносин в інтересах уповноваженого суб'єкта (індивіда, організації, держави загалом) [15, с. 317; 16, с. 18].

Інше тлумачення юридичного обов'язку запропоноване Л.А. Гаманюком, який розуміє цю категорію як встановлені й гарантовані державою вимоги до поведінки людини, офіційно закріплену міру необхідної діяльності в інтересах сторони, якій належить суб'єктивне право [17, с. 343]. На думку А.О. Храброва, юридичний обов'язок – це зумовлена імперативними приписами, що містяться в нормах права, вимога, необхідність здійснити відповідні дії, яка забезпечена державним примусом. Обов'язок може залишитися невиконаним, але він зберігається, існує і не залежить від волі зобов'язаних суб'єктів. Наявність юридичного (правового) обов'язку зумовлена необхідністю виконувати державою покладені на неї функції управління, підтримки правопорядку, регулювання суспільних відносин. Без наявності обов'язків у фізичних та юридичних осіб та примусу з боку уповноважених державою органів виконувати їх буде неможливо зберегти суспільний устрій [18, с. 23–24].

Окремі вчені розглядають юридичні (правові) обов'язки крізь притаманні цій категорії основні ознаки. Наприклад, Д.Ю. Шпенюв звертає увагу на такі моменти: 1) для реалізації суб'єктивного права майже в усіх випадках вимагається виконання іншим суб'єктом свого юридичного обов'язку; 2) сутність закріпленого в національному законодавстві та міжнародних актах суб'єктивного права полягає у тому, що держава гарантує своїм громадянам, а також іншим легітимним суб'єктам реалізацію своїх природних можливостей, задоволення потреб для збереження нормального (достатнього) життєвого рівня; 3) правова природа юридичного обов'язку полягає в наявності тісного зв'язку із суб'єктивним правом, реалізація якого потребує виконання зобов'язаною стороною певних дій (або утримання від них) для задоволення особистих, суспільних або державних інтересів [19, с.175].

В.М. Корельський, В.Д. Перевалов і Т.А. Занфірова, аналізуючи особливості правового обов'язку, дійшли висновку, що цій категорії відповідають такі ознаки: 1) це міра необхідної поведінки, точне визначення того, яким вона має бути. Наявність державного примусу вимагає дотримання цієї міри; 2) він встановлюється на підставі правових норм (статутний обов'язок) і певних юридичних фактів (обов'язок як елемент змісту правовідношення); 3) обов'язок встановлюється в інтересах уповноваженого суб'єкта: окремої особи, держави чи суспільства; 4) обов'язок це не тільки (і не стільки) повинність, але і реальна фактична поведінка зобов'язаної особи; 5) у зобов'язаної особи відсутній вибір між виконанням чи невиконанням обов'язку. Невиконання обов'язку є правопорушенням із відповідними правовими наслідками [20, с. 341–342].

Крім того, вчені зазначають, що юридичний обов'язок відповідає структурі суб'єктивного права і включає в себе такі складники: необхідність вчинення певних дій чи утримання від них; необхідність зобов'язаної особи відреагувати на законні вимоги уповноваженої особи, зверненої до неї; необхідність нести відповідальність за невиконання цих вимог; необхідність не заважати контрагенту користуватися тим благом, щодо якого він має певні права [21, с. 492].

Висновки. Отже, консолідуючи наукові підходи, можна констатувати, що обов'язок – це не менш важлива та широка за змістом категорія, ніж право у значенні суб'єктивного юридичної можливості. Як і права, обов'язки характеризують юридичний статус певної особи; визначаються та закріплюються у положеннях нормативно-правових актів; їх існування та необхідність реалізації гарантується державою. Крім того, немає, на наш погляд, принципової різниці щодо того, як визначати обов'язок: як вимогу, міру або ж як безпосередню поведінку. В будь-якому разі ця категорія формує правовий стандарт існування суб'єкта у правовій системі та суспільстві. Він призначений для виховання суб'єкта, закладення в його свідомості ідеї про те, що використання суб'єктивного права не може порушувати прав інших осіб, а також наявність відповідальності за нехтування цим правилом.

Враховуючи викладене, обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, – це визначена та закріплена в положеннях нормативно-правових актів, гарантована державою у формі юридичної відповідальності вимога щодо міри необхідної поведінки досліджуваної категорії осіб.

Список використаних джерел:

1. Дика Ю.В. Поняття правових обмежень права на екологічну інформацію. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 167–171.
2. Уркевич В.Ю. Про класифікацію аграрних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2004. № 4. С. 81–84.
3. Шестаков С.В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції : дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 205 с
4. Карманюк О.П. Реалізація юридичних обов'язків та їх вплив на правовий порядок. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 62–65.
5. Теория государства и права : учебник / Под ред. В.К. Бабаева. М. : Юристь, 2003. 592 с.
6. Лісова Т.В. Правове регулювання землеустрою : дисертація. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2004. 189 с.
7. Мацюк А.Р. Трудовые правоотношения развитого социалистического общества. К. : Наук думка, 1984. 280 с.
8. Акуліч А.В. Особливості правового статусу працівника прокуратури як суб'єкта трудового права [Текст] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.05; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 176 с.
9. Общая теория прав человека. Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор, доктор юридических наук Е.А. Лукашева. М. : Издательство НОРМА, 1996. 520 с
10. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришина. Х. : Право, 2002. 432 с.
11. Венедіктов С.В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України : науково-практ. посібник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. 328 с.
12. Кириченко В.М., Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
13. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Учебное пособие. М. : Издательство МГУ, Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. 304 с.
14. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М. : Гос. изд. юр. лит. 1950. 367 с.
15. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учеб. пособие [для высших учеб. заведений] / Валентин Николаевич Хропанюк. М. : «Интерстиль», 1999. 377 с.
16. Білоскурська О.В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей : дисертація. Київ : Національна академія наук України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького. 2008. 201 с.
17. Гаманюк Л.А. Понятие и структура юридической обязанности. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Випуск 61. С. 342–349.

18. Храбров А.О. Правове регулювання виникнення, зміни і припинення податкового обов'язку : дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Храбров Андрій Олександрович. Х., 2004. 198 с.

19. Шпенев Д.Ю. Служба суддів в Україні: адміністративно-правові засади : дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2017. 489 с.

20. Теория государства и права. Учебник для юрид. вузов и ф-тов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Привалова. М. : Изд. группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. 570 с.

21. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М. : Юристъ, 1999. 672 с.

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.6>

КОЛОМІЙЦЕВ П.О.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗМІСТ НОРМИ ЗАКОНУ ПРИ РОЗГЛЯДІ
КОНСТИТУЦІЙНИХ СКАРГ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ:
ПРОЯВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАКОННОСТІ**

**MANIFESTATION OF CONSTITUTIONAL LEGALITY IN DETERMINING
THE CONSTITUTIONAL CONTENT OF THE NORM OF THE LAW BY THE
CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE CONSTITUTIONAL COMPLAINTS**

Стаття присвячена розкриттю порядку забезпечення конституційної законності в діяльності Конституційного Суду України (далі – КСУ). Мета статті – розкрити найголовніший складник процесу забезпечення конституційної законності шляхом дослідження порядку встановлення конституційного змісту законодавчої норми КСУ в разі оскарження конституційності закону уповноваженими суб'єктами (фізичними особами та юридичними особами приватного права) під час звернення з конституційними скаргами. Методи дослідження: герменевтичний, діалектичний і компаративний. За їх допомогою проілюстровано та визначено, як КСУ виходить із аналізу конкретного конституційного права, встановлює відповідні вертикальні зв'язки із законами, робить висновок з приводу відповідності чи невідповідності конкретних приписів конкретного закону Конституції України. Констатовано дуже тонку межу між конституційним змістом законодавчої норми й офіційним тлумаченням закону та вказується про єдину об'єктивну відмінність: у резолютивній частині рішення КСУ не наводиться офіційна інтерпретація досліджуваного КСУ приписів закону. У статті обґрунтовується, що конституційна законність простежується, по-перше, під час судового застосування норм законів, що формує єдність судової практики, і коли це не викликає нарікань з боку суб'єктів права через подальші звернення до КСУ чи міжнародних судових інституцій, а по-друге, під час розгляду КСУ конституційних справ. В останньому випадку прояв конституційної законності простежується під час установлення конституційно-правового змісту норми закону при розгляді КСУ конституційних скарг. Установлення факту того, що конкретні приписи закону відповідають Основному Закону України, є фактом володіння першим такою властивістю, як конституційна законність, незважаючи на те що окремими суб'єктами ця властивість піддавалася сумніву через наявність об'єктивних і суб'єктивних чинників. Зроблено висновок, що питома вага звернень фізичних осіб із конституційними скаргами за ухваленими рішеннями та згідно з резюме відкритих конституційних проваджень стосується соціальних спорів чи питань, пов'язаних із реалізацією конституційного права власності носієм права,

© КОЛОМІЙЦЕВ П.О. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини (Національна академія внутрішніх справ)